

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ДІТЕЙ¹-ЖЕРТВ, ЯКІ БУЛИ ВИКРАДЕНІ ТА ДЕПОРТОВАНІ ДО РОСІЇ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INTERROGATION OF CHILD VICTIMS WHO WERE KIDNAPPED AND DEPORTED TO RUSSIA

Парасюк М.В., студентка ІV курсу юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

У науковій статті акцентовано увагу на новій категорії потерпілих, а саме – це діти-жертви, які були викрадені та примусово депортовані на територію росії. Стверджується, що законодавець, вносячи зміни до кримінального процесуального законодавства щодо особливостей регулювання відносин під час дії воєнного стану, жодним чином не унормував особливості проведення процесуальних дій щодо цих потерпілих. Запропоновано передбачити у кримінальному процесуальному законі можливість проведення допиту (опитування, інтерв'ювання) дітей-жертв депортації кваліфікованим психологом під процесуальним керівництвом слідчого. Відсутність нормативного регулювання порядку проведення допитів дітей із використання методики «зеленої кімнати» є практичною перешкодою для задоволення клопотань про цей спосіб допиту. Допит розглядуваної категорії потерпілих має здійснюватися в обстановці дружній до дитини. Саме середовище, в якому проводиться процесуальна дія має налаштувати на позитивне спілкування. Обґрунтовано, що потребує законодавчого регулювання питання про можливість заміни законного представника, у випадку, якщо є підстави вважати, що вивезення дітей на територію росії відбулося за їхньою згодою. Позитивно оцінюється передбачення у КПК граничної тривалості допиту. При цьому, виникнення емоційної напруги у допитуваного має розцінюватися як індикатор для зупинення процесуальної дії. Визначається дискусійною рекомендація щодо проведення допиту дітей переважно однією і тією ж особою, яка проводила первинний допит, оскільки це не є запорукою результативності процесуальної дії. Особа, яка проводить допит має створити умови для налагодження позитивних міжособистісних стосунків при спілкуванні із дитиною. Акцентовано на тому, що потребує законодавчого врегулювання питання додаткових гарантій для дітей, які стали жертвами примусової депортації.

Ключові слова: допит, психологія допиту дитини, допит потерпілих від депортації, законний представник депортованої дитини.

The scientific article focuses on a new category of victims, namely, child victims who were abducted and forcibly deported to the territory of russia. It is claimed that the legislator, making changes to the criminal procedural legislation regarding the specifics of regulating relations during martial law, did not in any way regulate the specifics of conducting procedural actions regarding these victims. It is proposed to provide in the criminal procedural law the possibility of conducting an interrogation (survey, interview) of child victims of deportation by a qualified psychologist under the procedural guidance of an investigator. The lack of regulatory regulation of the procedure for conducting interrogations of children using the "green room" technique is a practical obstacle to meeting requests for this method of interrogation. The interrogation of the category of victims under consideration should be carried out in a child-friendly environment. The very environment in which the procedural action is carried out should be conducive to positive communication. It is well-founded that legislative regulation of the issue of the possibility of replacing a legal representative is required, in the event that there are grounds to believe that the removal of children to the territory of russia took place with their consent.

The prediction of the maximum duration of interrogation in the CPC is positively evaluated. At the same time, the occurrence of emotional tension in the interrogated person should be considered as an indicator for stopping the procedural action. The debatable recommendation is to conduct the interrogation of children mainly by the same person who conducted the initial interrogation, as this is not a guarantee of the effectiveness of the procedural action. The person conducting the interrogation must create conditions for establishing positive interpersonal relationships when communicating with the child. Emphasis is placed on the need for legislative regulation of the issue of additional guarantees for children who have become victims of forced deportation.

Key words: interrogation, psychology of interrogation of a child, interrogation of victims of deportation, legal representative of a deported child.

Постановка проблеми. Серед воєнних злочинів, які вчиняє агресор на території України, зростає кількість викрадення дітей та депортація їх на територію росії. Д. Герасимчук, уповноважена Президента з прав дитини, зазначає, що наразі українській владі точно відомо про понад 19,5 тисяч вивезених з окупованих територій дітей до росії. Однак, як заявила уповноважена, це не є точна цифра і загалом йдеться про сотні тисяч вивезених російською владою українських дітей з початку повномасштабного вторгнення [1]. Відповідно до даних порталу «Діти війни» станом на 17 квітня 2023 року 407 українських дітей вважаються зниклими безвісти, знайдено – 11402 дитини, вважаються депортованими 19384 дитини. Україною повернуто 361 дитина [2].

Метою вчинення таких дій є русифікація українських дітей, тобто знищення їх національної ідентифікації, що має кваліфікуватися як відповідний воєнний злочин, а саме як геноцид. Відповідно до ч. 1 ст. 442 КК України, геноцидом є діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової

чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу [3]. Важливо відзначити, що це є злочин з формальним складом. Як вбачається із диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України, одним із способів вчинення геноциду є насильницька передача дітей з однієї групи в іншу. Як відомо, Міжнародний кримінальний суд рішенням від 17 березня 2023 року видав орден на арешт президента росії та уповноваженої у справах дітей у РФ, які підозрюються у вчиненні воєнних злочинів, а саме насильницької депортації українських дітей та примусової передачі їх у російські родини, примусового призову, незаконної паспортизації, русифікації.

Діти-жертви та діти-свідки є дуже вразлива група потерпілих та свідків у даній категорії кримінальних проваджень. Разом з тим, інформацію, яку вони можуть повідомити, є цінним джерелом доказів, яку можна отримати

¹ В даній статті термін «дитина» використовується як родове поняття для категорій «малолітня особа» та «неповнолітня особа», що безпосередньо впливає із пп. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України.

у процесі проведення допитів. Важливо, щоб допити цієї категорії потерпілих та свідків відбувалися з урахуванням особливого психофізичного стану дітей, які стали «заручниками» злочинних дій окупантів.

Стан дослідження. Дотримання міжнародних та національних стандартів у сфері процесуального опитування дітей розвивали у своїх наукових дослідженнях В.В. Баранчук, І.В. Глобук, О. Дроздов, В. Мельниченко та інші. Метою цієї статті є аналіз психологічних особливостей допиту дітей-жертв, примусово переселених під час війни на територію росії.

Виклад основних положень. Визначення особливостей допиту дітей-жертв примусового вивезення слід розпочати із врахування особливостей обстановки, в якій буде проводитися слідча дія. Однією із засад захисту прав дітей у кримінальному провадженні, яка визначена Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, є забезпечення єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема, з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната» [4]. Чинний КПК України [5] не містить вимоги саме до спеціалізованого приміщення для допиту дітей. Разом з тим, слід визнати, що вибір обстановки, включаючи саме місце для опитування, є одним із вагомих чинників врахування принципу найкращих інтересів дитини. В Україні активно впроваджується практика допиту у «зелених кімнатах», хоча й спеціальне нормативне регулювання цього питання на сьогодні – відсутнє². Натомість, І. Глобук, О. Дроздов, В. Мельниченко стверджують про відсутність нормативних перешкод у допиті дитини у приміщенні за методикою «зелена кімната», оскільки відповідно до ч. 1 ст. 224 КПК України – допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку маюють намір допитати [6, с. 60]. Позитивно щодо цього висловлюється й В.В. Баранчук [8, с. 332]. Репрезентативним в цьому питанні є й польський досвід, оскільки у Польщі практикується проведення допиту дітей у кімнаті, обладнаній відповідно до потреб дитини з метою забезпечення фізичної та психічної безпеки дитини під час допиту, у нейтральних тонах і простими меблями у кімнаті, які забезпечують, щоб діти могли зручно провести час (два столи та стільці, диван або крісло, м'який килим), кімната з матеріалами і обладнаннями, корисними в зборі інформації від дитини (кольорові олівці, папір, ляльки) [7, с. 85-86]. Незважаючи на позитив використання «зеленої кімнати», у Звіті про результати моніторингу в Україні стану дотримання судами стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у справах кримінального характеру, вказується, що відсутність відповідних процесуальних норм і спеціальної підготовки представників державних органів часто стає перешкодою для задоволення клопотання адвокатів про проведення допиту дитини за методикою «зеленої кімнати» [9, с. 61].

Обстановка допиту має бути дружньою до опитуваного. Доцільно усунути будь-які чинники, які створюють дискомфорт у спілкуванні. При використанні методики «зеленої кімнати» в основному акцентується увага на обстановці, яка сприяє налагодженню контакту між слідчим та допитуваним. Слід враховувати вікові особливості дитини: якщо опитуванню підлягає підліток, то й обстановка в приміщенні має відповідати його психофізичному розвитку, підлітковим вподобанням. Мало ймовірно, що

ляльки та кольорові олівці налаштують його на довірливе спілкування.

Особливу увагу слід приділити компетенції осіб, які будуть залучені до такого допиту. Весь період перебування за межами України діти мали розуміння того, що в ситуації війни може статися так, що вони ніколи не побачаться з рідними. Це спричинило нестерпний біль та страх за своє подальше існування та своє майбутнє. Одним із важливих етапів проведення щодо них процесуальних дій є кваліфікованість та належна обізнаність слідчого із особливостями психіки цієї категорії допитуваних. Частиною 2 ст. 484 КПК України, визначено особливості здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Так, зацентовано на тому, що особи, які беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [5]. Звісно, чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить нормативного закріплення особливостей допиту неповнолітніх, які стали жертвами примусового вивезення. І це нормально. Рекомендації щодо допитів цієї категорії осіб має виробити слідча практика і наука, в тому числі такі рекомендації можуть бути закріплені у внутрівідомчих нормативно-правових актах органу досудового розслідування (далі – ОДР), затверджених наказом керівника ОДР.

В жодному разі допит дітей-жертв примусового вивезення не має завдавати додаткового болю чи створювати труднощі при повідомленні відомих їм фактів. Слід донести до дитини інформацію, що вона у безпеці, також у безпеці є її рідні та близькі люди, запевнити її в тому, що Україна ніколи б не кинула їх у біді і надалі буде зроблено все можливе, щоб їхньому життю, здоров'ю, волі, честі та гідності, ставевій недоторканості нічого не загрозувало. Доцільним було б дозволити проведення допиту цієї особливо вразливої категорії потерпілих психологу з кваліфікацією надання допомоги саме дітям. Такий спеціаліст краще знає психологію дитини та зможе допомогти дитині побороти тривожність, коли своїми думками вона повернеться у період перебування в неволі. Такими положеннями слід доповнити ст. 226 КПК України. Залучення цього спеціаліста має здійснюватися відповідно до порядку, передбаченого ст. 71 КПК України. При цьому дуже важливо, щоб слідчий чітко сформував зміст питань, які психолог має задати дитині у процесі допиту.

Пунктом 66 та 67 Керівних принципів ООН щодо правосуддя у питаннях із участю дітей-жертв і дітей-свідків злочинів від 22 липня 2005 року визначено положення, що у випадку проведення більш, ніж одного допиту, щоб вони проводилися переважно тією ж особою для забезпечення послідовності і взаємної довіри, але так, щоб кількість допитів була максимально зменшеною [10]. Розглядувані керівні принципи мають подвійну особливість, оскільки стосуються як періодичності залучення спеціалістів, а також визначають кількість процесуальних допитів. Щодо першого аспекту, то в контексті саме психологічних особливостей допиту дітей-жертв примусового вивезення, думається, не слід обмежувати його виключно одним спеціалістом. Важливо розуміти, що діти, які були примусово вивезені протягом певного часу піддавалися на території росії постійному вербальному впливу з боку вихователів, педагогів, психологів, членів сімей окупантів тощо. В таких умовах дітям надто складно буде переключитися на довірливе спілкування з дорослими, навіть якщо це психолог із знанням тонкощів дитячої психіки. Н.В. Сергеева визначає позитивне

² Втратила чинність 12 червня 2018 року Інструкція з організації роботи з підрозділами кримінальної міліції у справах дітей, затверджена наказом МВС України 19.12.2012 № 1176, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 15 січня 2013 року за № 121/22653. Цією Інструкцією визначалося, що методика «Зелена кімната» є методикою проведення інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей.

спілкування як складний процес встановлення й розвитку контактів, що породжується потребою спільної діяльності і який містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії позитивної взаємодії, спрямованої на духовний розвиток, поліпшення соціального середовища і соціальної ситуації розвитку, узгодження та об'єднання зусиль з метою налагодження взаємин і досягнення загального результату [11, с. 220]. У процесі допиту між суб'єктом, який здійснює опитування та самим потерпілим складається особливий тип міжособистісних зв'язків. Визначальним моментом емоційного компоненту цих відносин є ті негативні переживання, в яких ще перебуває дитина, оскільки не так просто оговтатися від пережитого. Все це разом із когнітивним та інтеракційним компонентами, як складовими міжособистісних стосунків, визначає ступінь міжособистісної привабливості осіб, які спілкуються. Залежно від певного індивідуально-психологічного стану дитина може вороже сприйняти того, хто проводить опитування і тоді про привабливість міжособистісних стосунків не може йти мова. Саме тому, виявляється недоцільним встановлювати вимогу про проведення допиту дитини однією особою. Тут на перший план висувається саме інтереси дитини, а не наступність дій у процесі допиту.

Кримінально-процесуальне законодавство визначає коло осіб, які можуть бути присутніми у процесі допиту дитини. Частиною 1 ст. 226 КПК України регламентовано, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [5]. Ці особи мають право заперечувати проти запитання та ставити запитання. Діти, яких повернули до батьків після примусового вивезення, безумовно надто потребують батьківської уваги, опіки та розуміння. Може скластися ситуація, що ще протягом певного періоду, вони виявлятимуть бажання не залишатися наодинці. Тому, участь таких законних представників під час допиту буде бажаною для дитини. Натомість самі законні представники мають з розумінням ставитися до проведення такої процесуальної дії та виявляти обережність у різних висловлюваннях, запереченнях, протестах щодо запитань, які ставляться під час допиту. Напруженість батьків негативно відобразиться на психоемоційному стані самої дитини. Під час розповіді про травматичний досвід діти відчувають емоційне напруження близької їм людини та викликані цим негативні емоції, що природно становить додатковий психічний тягар [12, с. 104]. Тому в окремих випадках, допит у присутності сторонньої для дитини людини може бути більш оптимальним та результативним.

Однак, можливою є інша ситуація. Значна кількість дітей була вивезена окупантами під приводом перевезення їх на «відпочинок чи у безпечне місце» з дозволу самих батьків. Ця ситуація, знову ж таки, може негативно позначитися на сприйнятті дитиною батьків, які своїми діями відправили їх на територію окупантів. При таких обставинах, присутність батьків під час допиту не є бажаною для дитини, оскільки вони можуть протидіяти свідченням, боячись свого викриття та створювати додатковий тиск на дитину.

Позитивною є рекомендація щодо того, що слід обмежити кількість осіб, які беруть участь в опитуванні дитини. Значна кількість людей може викликати у неї відчуття дезорієнтації, зниження уваги, призвести до втрати довіри і, тим самим, обмежити готовність до взаємодії [13, с. 29].

Дитині слід повідомити її роль у цій процесуальній дії, терміни протягом яких буде тривати допит, а також значення наданих свідчень для подальшого розгляду справи. Іншими словами дитина має розуміти, що з нею відбувається. Це особливо важливо для даної категорії свідків, які протягом тривалого часу не володіли інформацією щодо свого становища та свого майбутнього. Обізнаність

дитини дозволяє сформувати психологічну готовність до співпраці із правоохоронними органами.

Тривалість допиту дитини також слід враховувати при формуванні психологічних особливостей цієї слідчої дії. Частиною 2 ст. 226 КПК України визначено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Розглядуване процесуальне положення є оптимальним для забезпечення нормального балансу спілкування із дитиною, оскільки тривалий та зтяжний допит можуть спричинити у дитини стан емоційної напруги. Науковці відзначають, що стан емоційної напруги серед розмаїття емоційних станів є одним із найінтенсивніших емоційних станів, який здатний впливати на процес діяльності та його загальну ефективність [14, с. 178]. У стані емоційної напруги перебіг пізнавальних процесів знижується і тому діти втрачають здатність зосередитися на заданих запитаннях та пригадати події, які мали місце. Тому, на особі, яка проводить допит лежить обов'язок вчасно призупинити процес опитування. Знову ж таки на перший план виходить реалізація принципу кращих найкращих інтересів дитини, а вже потім реалізація завдань слідства.

Окремо слід зупинитися на фіксації результатів допиту дітей, потерпілих від примусового вивезення. Опіраючись на конвенційні норми, науковці є прихильниками фіксації опитування дітей за допомогою технічних засобів [6, с. 65]. Разом з тим, в цієї процедури можуть бути і негативні сторони. В окремих випадках відеозапис може бути травматичним для жертв, тому повинна бути оцінена можлива шкода, а також враховані інші методи, такі як аудіо-запис, щоб уникнути вторинного нанесення травми [7, с. 88].

Діти-жертви, примусового вивезення окупантами – це нова категорія потерпілих, які стали заручниками ганебного злочину геноциду українського народу. У процесі здійснення правосуддя (досудового слідства, судового розгляду, виконання судових рішень) вони потребують комплексної та скоординованої опіки та допомоги. На сьогодні у різних країнах практикується запровадження міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці у поєднанні із застосуванням спеціальних практик та методик допиту дитини як рішучого кроку в захисті прав дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень, та дітей, які стали свідками жорстокого поводження та насилля. Однією із найбільш ефективних моделей такої співпраці, які запроваджені у світі, є модель Barnahus («Барнахус»). Забезпечуючи таку міжвідомчу взаємодію, метою моделі «Барнахус» є зменшення навантаження на дитину під час участі у кримінальному процесі, підвищення якості розслідувань, забезпечення дітям та їхнім сім'ям необхідну підтримку [15, с. 8].

Висхідним вектором нормативного забезпечення цієї моделі в Україні є указ Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» від 21 вересня 2020 року № 398/2020, в якому передбачено, що протягом шестимісячного терміну має бути підготовлено законопроект щодо забезпечення додаткових процесуальних гарантій неповнолітнім особам при проведенні їх допиту, опитування під час кримінального провадження, що базуються на найкращих міжнародних практиках, зокрема на моделі «Barnahus» [16]. Однак, уже більше трьох років такий законопроект так і не було розглянуто Верховною Радою України.

Висновки. Наукова розвідка психологічних особливостей допиту дітей-жертв, примусово вивезених окупантами, дозволила виявити слабкі сторони кримінально-процесуального регулювання цієї сфери відносин. Сьогодні є потреба напрацювати практичні рекомендації щодо особливостей вчинення слідчих дій щодо такої особливо

вразливої категорії як діти, які були депортованими на територію росії та відчули вплив на собі геноциду українського народу. При цьому має бути забезпечено реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, складовими якого є чуйне ставлення, недопущення повторної віктимізації, гарантування індивідуального підходу та розуміння, що

надані ними свідчення будуть покладені в основу справедливого правосуддя.

Перспективним напрямом для подальших наукових досліджень слід визнати визначення психологічних особливостей допиту дітей-жертв примусового вивезення у суді.

ЛІТЕРАТУРА

1. З окупованих територій до росії вивезли понад 19,5 тисяч дітей, але це цифра не точна – уповноважена президента / Суспільне новини. 30 березня 2023, 16:00 URL: <https://suspipline.media/430455> (дата звернення: 03.04.2023).
2. «Діти війни» (24 лютого 2022 – 17 квітня 2023). https://childrenofwar.gov.ua/?fbclid=IwAR2z1pz0yccb-UT5eVeO6VX-Zc_v3CJNmFci_zesn71sHtRITK8Yfk-UZLQ (дата звернення: 20.04.2023).
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3056> (дата звернення: 20.04.2023).
4. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2131> (дата звернення: 20.04.2023).
6. Гловюк І. Дроздов О., Мельниченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. *Право України*. 2022. № 12. С. 53–75.
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка / Програма Ради Європи «Будуємо Європу для дітей і разом». Видавництво Ради Європи. Страсбург, 2013. 94 с.
8. Баранчук В.В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. Наукових праць*. 2009. № 17. С. 326–332
9. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). Вектор прав людини, 2021. 128 с.
10. Керівні принципи ООН щодо правосуддя у питаннях із участю дітей-жертв і дітей-свідків злочинів від 22 липня 2005 року (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року).
11. Сергеева Н.В. Теоретичні засади супроводу позитивного спілкування підлітків із сімей вимушених переселенців. *Інноватика у вихованні*. 2018. Випуск 8. С. 212–220.
12. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: методичний посібник / Автори-упоряд.: Попов Г., Урумова І. Цюман Т.; за заг. ред. Цюман Т. Київ, 2021. 112 с.
13. Савченко Г.В., Маслюк А.М., Фарафонова А.О. Методичні матеріали до тренінгу «Психологічні особливості спілкування з малолітніми/неповнолітніми учасниками судового процесу». Київ: ТОВ «Арбіс Прінт», 2020. 40 с.
14. Коробко О.М. Стан емоційної напруги у навчальному процесі та когнітивно-поведінкові засоби його подолання. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2010. Випуск 14. С. 177–185.
15. Блага А., Пархоменко П., Руда О., Старанчук О. Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні: збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. 2022. 52 с.
16. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: указ Президента України від 21 вересня 2020 року № 398/2020 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#Text> (дата звернення: 22.04.2023).